

Barsel i berget

Balladen om liti Kjersti og Bergekongen belyst i en sosialhistorisk kontekst, med særlig blick på en dølgsmålssak i Telemark

Hanne Weisser

Rudolf Steinerhøyskolen

Hanne.weisser@online.no

Abstract

The Scandinavian medieval ballad «Liti Kjersti og bergekongen» (TSB A 54) is in this essay being read in a social historical context: The history of hidden pregnancy, childbirth and infanticide. It is argued that infanticide, being a social problem in Scandinavian societies in the 17th, 18th and 19th century, is the underlying theme in this ballad.

A question raised is whether the ballad reflects a will to understand the situation of the women who had committed infanticide, in contrast to the attitude reflected in the law in these centuries, sentencing to death those who were found guilty in this crime.

The variant written down in Telemark in 1857 after Bendik Aanundson, is here being read parallel to the court material from a criminal case which took place in 1818 in Fyresdal in Telemark, where a young, unmarried maid was found guilty in committing infanticide. The storyline in the ballad is being discussed in relation to the social conditions, moral laws and women's legal position in premodern Norway. Also verses and stanzas from other variants of «Liti Kjersti og bergekongen» are drawn upon for the purpose of supplementing the variant after Bendik Aanundson, as they exemplify the rich, varied and broad tradition of this ballad.

Liti Kjersti heter den unge jenta det ble sunget om i Telemark på 1800-tallet. Hun ble «innkvervd», sa de den gang, bortført og tatt inn i berget der de underjordiske holdt til, inn til et liv med bergekongen. Dette mytiske elementet i visen løftes ofte frem. I denne teksten rettes blikket mot bakgrunnen for at jenta i folkevisen forlater fedrenegården og føres i berg – hva drev henne dit inn?

Balladen om liti Kjersti og bergekongen er nedtegnet i mange varianter.¹ Når alle disse sees i sammenheng, trer det frem et bilde av unge jenters utsatte situasjon i det gamle bondesamfunnet: tidlig ut i tjeneste, små marginer for feilsteg og stor risiko for å bli utnyttet. Noen ble offer for ugjerninger med tragedier som følge. En slik tragedie rammet en tjenestejente i Fyresdal i Telemark i 1817, da hun skjulte

Keywords:

- *Medieval ballad*
- *little Kjersti*
- *maid*
- *secretly birth*
- *infanticide*
- *Telemark*

svangerskapet, fødte alene og trolig drepte barnet. Rettergangen i etterkant blir omtalt i Bengt R. Jonssons bok (2011: 525) om Telemarks balladesangere. Han bemerker der at visse aspekter ved saken har sin parallell i balladenes verden, uten å nevne noen spesifikk vise.

Tanken går uvilkårlig til «Liti Kjersti og bergekongen», der det store flertallet av variantene åpner med avsløring av Kjerstis hemmeligholdte svangerskap og fødsel i det skjulte. Fødsel i dølgsmål var lovstridig på 1600-, 1700- og 1800-tallet, da dette kunne bli etterfulgt av spedbarnsdrap, som den gang var et stort problem. Med forbrytelsen fulgte strenge straffer som rammet unge jenter særdeles hardt. Balladen om liti Kjersti har ikke tidligere vært knyttet til dette komplekset. Er det grunnlag for å tolke folkevisen som en omdiktning og forsoning med det traumet som fødsler i dølgsmål etter alt å dømme må ha vært både på individ- og samfunnsnivå?

For å belyse spørsmålet vil balladen her bli lest mot en sosialhistorisk bakgrunn. Hendelsene i folkevisen blir sammenstilt med dølgsmålssaken i Fyresdal, slik denne blir beskrevet i dokumentene fra rettssaken. Rettsforklaringer er ikke nødvendigvis objektive, og bruken av disse som kildemateriale har vært problematisert (Hodne 1973: 10). Imidlertid har rettsdokumenter vært en viktig kilde i en rekke studier, som i senere år har gitt oss ny kunnskap om det problemkomplekset dølgsmålsfødsler har vært, og blir her brukt for å belyse et meningsaspekt ved visen om liti Kjersti.

Liti Kjersti har født i det skjulte og skaffet barnet av veie, det sies ikke direkte, men er underforstått. Folkevisen synes å være det Ann Helene Bolstad Skjelbred (2014: 276) kaller en fortelling i forkledning, hun viser til et bergtakingsagn som trolig er en omdiktning av en historisk hendelse, en omdiktning som synliggjør et

overgrep og drap som faktisk hadde funnet sted. I sagnet blir det forbudte synlig uten at den skyldige blottstilles. «Liti Kjersti» har tilsvarende et skjult motiv og kan betraktes som en «forkledd fortelling». Visen omhandler og synliggjør ulovlige handlinger uten å ramme noen – av gode grunner. Kvinner og barn hadde en svak rettslig stilling den gang visen ble muntlig tradert.

Folkediktingen har ikke en bestemt opphavsmann, men er en kollektiv anonym diktning med talløse meddiktere (Selberg 2013: 323). Fortellingen om liti Kjersti foreligger i mange varianter. Nedtegnelsen etter Bendik Aanundson har her fått en fremskutt plass, og det er i hovedsak hans versjon av visen som gjengis når fortellingen om Kjersti blir presentert. I tillegg blir en rekke andre varianter sitert og kommentert for å utfylle og nyansere bildet. Det følgende er et forsøk på å vise at unge jenters ulykkelige skjebner trolig er blitt gjenfortalt, gjendiktet og tilført mening, og i forvandlet form har funnet veien inn i denne folkevisen.

Uten andre vitner

Sent på sommeren i 1817 kom Sveinung Iversen Veum tilbake til lensmannsgården i Fyresdal etter en lengre tjenestereise. Der hjemme ble han møtt av «Det ubehageligste Jeg i min Tid Haver tilmeldet dem» – slik formulerte lensmannen seg i brevet til sorenskriveren da han fortalte sin overordnede om det som hadde skjedd: «Een Datter Til Ole Torbiørnsen Sunslie, Huusmand under Gaarden Kilen Her i Prestegjeldet, Er Ved min borte Værelse [...] hiidbragt, Eet Qvindemeniske Som Er mistængt for Barne Mord» (SKb: Skriv 28.8.1817). 19 år gamle Gro Olsdatter Sundslie var satt i arrest etter fødsel i dølgsmål. Svangerskapet var blitt holdt skjult, fødselen hadde funnet sted, og barnet var

blitt erklært dødfødt uten andre vitner enn barnets mor. Dette ga grunn til mistanke om barnemord.

Kanskje var det første gang lensmannen på Veum erfarte en dølgsmålssak, men det han selv beskriver som det til da «ubehageligste» i tjenesten, kan ikke ha vært ukjent for ham. I hans levetid og i de foregående hundreårene var det i Telemark, som i resten av landet, blitt ført en rekke dølgsmålssaker mot kvinner (Østebø 2005: 108). Barnemorderen og det myrdede barnet var et tema i litterære fremstillinger og i folkelig diktning,² og et tilbakevendende motiv i sangene som ble sunget. Flere ballader handler om dette, blant annet «Liti Kjersti set ut barnet og druknar seg».³ Da samlerne midt på 1800-tallet reiste rundt i Telemark og skrev ned visene som levde på folkemunne, kjente «alle» til «Liti Kjersti og bergekongen». «Liti Kjersti», som visen blir kalt, ble sunget i mange forskjellige versjoner. Samtlige varianter er nummerert og foreligger i Balladearkivet;⁴ langt de fleste handler om hemmeligholdt fødsel og svangerskap, og flere av disse ble nedtegnet på Veum i Fyresdal, der lensmannsgården lå.

Fristet og forført

«Liti Kjersti» er fortellingen om en ung pikes sårbarhet og maktesløshet «*med det regner og det blæs*» – når det røyner på, slik det sies innledningsvis i refrengtet i denne visen:

Liti Kjersti ho var seg så lite eit viv
Brunfolen løyper lett,
Ho kunne 'kje råda sitt unge liv,
med det regner og det blæs.
For langt nord i fjellom, djupt under
hellom der leikar di. (Variant nr. 25)

Hun var for ung til å kunne råde over sitt

eget liv, og dette fører henne til slutt inn i berget. Liti Kjersti blir *bergtatt* – det sa man helt opp til moderne tid om en som forlot tilværelsen blant menneskene for å leve med de «andre», haugefolk eller bergefolk, mytiske skikkelser i folketroen og i balladene. Hun følger bergekongen «langt nord i fjellom, djupt under hellom», inn i hans rike. Der lever de sammen i vellyst, der går dansen, *der leikar de*. Folkevisens fortelling begynner imidlertid blant menneskene på gården der Kjersti bor, hjemme i stuen med mor. Der sitter hun i veven eller ved terningspillet, *gulltavl*:

Liti Kjersti og hennes modir
dei leika gulltavll uppå bori. (nr. 6)

Slik lyder første strofe i den versjonen av folkevisen balladesangeren Bendik Aanundson fra Skafså i Telemark sang for visesamleren Sophus Bugge.⁵ Kjersti har alt vært i lag med bergekongen når vi møter henne, hun har fått barn med ham uten å røpe det for noen. Men med ett ser moren at datteren har melk i brystene, «kvite mjokkji, i brjosto». Det Kjersti hittil har skjult, blir synlig da hun slår så hardt på gulltavlen at melken skvetter:

Liti Kjersti ho slær på gulltavla så hardt
at kvite mjokkji o brjosto spratt.

Hør du min kjær dotter hott eg spyr deg
kvi renne mjelkji o brjosto di. (nr. 6)

Kjersti nekter for at det er melk som renner, og hevder det er mjøden de drakk dagen før, men moren ser forskjell på mjød og melk; det datteren har holdt hemmelig, lar seg ikke skjule:

Mjelkji og mjøren æ' tvo ulik
mjøren æ bron å mjelken æ' kvit.

Du tar 'kje liti Kjersti dylje for meg.
d'æ bergjekungen heve lokka deg. (nr. 6)

Bergekongen har lokket henne. Men hvilke gaver har du fått? spør moren, og Kjersti forteller villig alt han har gitt henne: «Eitt rødegullband», og «rødegullring» og «ei kåpe så blå, ho kjem aldri slik på kyrkjegård» (nr. 6). Liti Kjersti har fått staselige og symboltunge gjenstander og plagg: røde gullbånd for skjønnhet og attrå, gullring for ektepakt og blå kåpe for status og velstand (Bø og Kjøk 2008: 149).

Unge jenter ble lokket, fristet og forført, og når ulykken var ute, ble det sett på som selvforskyldt. Å få uekte barn, som det het, var skambelagt, lenge også straffbart, og en tung byrde for den ugifte kvinnen. Da hendte det at hun skjulte graviditeten og fødte i hemmelighet, slik det har skjedd for Kjersti idet vi møter henne i folkevisen, og slik det skjedde i den virkelige verden for husmannsdatteren i Fyresdal.

Vise og virkelighet

I sitt brev til sorenskriveren 28. august 1817 gjør lensmannen i Fyresdal rede for alt han foreløpig vet om saken: Gro Olsdatter Sundslie har tjent fem år hos en beryktet mann i bygda Skafså. Ifølge henne selv er hun blitt besvangret av ham, sin husbond, som til like er hennes onkel, gift med morens søster. Denne våren kom piken inn her i prestegjeldet, i tjeneste hos bonden Even Valeberg. Etter egen tilståelse har hun nedkommet med et dødfødt pikebarn. Hun sier det skjedde i en seterbu på stølen midt på natten til 15. august, og i samme seterbu, i sengen ved siden av, lå bonden og hans husmann Tarje Lønhommen.

Av brevet går det frem at de to mennene var uvitende om fødselen som hadde funnet sted. Da de sto opp neste

morgen, lå barnet dødt i sengen, men skjult. Gro hadde da sagt til sin husbond «at hun hafde faaet Ont. – Om hun maatte Reyse hiem til sine forÆldre. – Hvortil Hun fik Tilladelse», og mennene gikk så til arbeidet utendørs. Da Gro forlot stølen, tok hun det døde barnet med seg, og på veien hjem til Sundslie la hun det fra seg i en steinur før hun kom hjem til sine foreldre. «– Dette Er pigens fortælling til dene tid», skriver lensmannen videre, «men saa Er mig fortættet, at da nu Slaattefolkene Even Waleberg og Tarje Lønhommen kom hiem til stølen, saae de i Sengen Hvor pigen havde liget Blod og urenligheder, Og Ved dette Syen befrygtede De for Barnets Død.» Bonden sendte bud til presten, som ga to menn ordre om å reise til Sundslie for å undersøke saken. Da de ankom, fulgte Gro dem ut dit hun hadde lagt det døde barnet. De «tog da pigen i Arest [...]– mere Ær Jeg ike Vidende Om for nærværende Øyeblik» (SKb: Skriv 28.8.1817).

Noen uker senere ble forhør avholdt, og detaljer rundt tiden før og etter fødselen kom frem. Flere ganger i løpet av sommeren hadde Gros matmor spurt henne om hun var «havende», men Gro hadde nektet så sent som uken før hun fødte. Da Even Valeberg kom ned fra stølen, ble konen hans underrettet om spor etter barsel, og Signe Valeberg dro da straks til Sundslie, hvor hun etter ankomsten forlangte å få «mælke hendes Bryster, for at erholde Wished om rygtets sagn» (SKb: Forhørs.pr. 01.10.1817). Denne ydmykelsen ble en ugift kvinne utsatt for når det oppsto rykter om at hun hadde født i dølgsmål.⁶ Presten hadde ofte oppgaven å kontrollere om slike rykter var sanne. Den mistenkte kvinnen ble da brystmelket enten av hans kone eller av en medhjelperkvinne, og dette var gjerne jentas matmor når mistanken var rettet mot en tjenestejente (Telste 1993: 214–217). Signe fant melk i begge bryst, men

Gro nektet fortsatt og sa hun hadde mistet fosteret en tid tilbake. Først tre dager senere tilsto hun å ha født.

Hendelsesforløpet var velkjent, forutsigbart, og som i folkevisen. Også Kjersti nekter for å ha født, men brystmelken taler for seg, og til slutt må hun medgi å ha vært sammen med bergekongen. Da kommer spørsmålet om gaver – som var et fast innslag i forførelsens ritual. Kjersti forteller villig om alt hun har fått; med gaver blir hun medskyldig i sin skjebne.

Gjenytelse for samleie var forventet, dette kommer klart til uttrykk i en variant av «Liti Kjersti» (nr. 14) der moren spør datteren: «Hev elvekungen lokka deg, hvad fikk du då fyr æra di?» Ifølge Kari Telste (1999: 90–94) ble samleie mellom en mann og ugift kvinne ansett som en gaveutveksling. Kvinnen «ga» bort sin ære enten mot materielle gaver eller løfte om ekteskap.⁷ Tjenestejenta mottok derfor gaver i bytte for sin velvilje når husbonden brukte henne til mer enn avtalt. Da fikk hun finere klær og bedre forhold enn andre jenter i husholdet (Lövkrona 2004: 102).

Men gavene skulle vise seg å koste jentene dyrt når følgen av forholdet ble uekte barn og et varig utenforskap som ugift mor, for det var ekteskap og eget hushold som i det gamle bondesamfunnet ga kvinnen anseelse, status og tilhørighet (op.cit.: 138). Gavenes dobbelte natur kommer til uttrykk i de versjonene av visen der Kjersti får sølvsko og silkeserker av bergekongen, gilde og kostbare gjenstander. Prisen er likevel høy, for med gavene følger bekymring og angst under svangerskapet og smerte og verk under fødselen:

Aa han ga no meg den silkjeserk
aa den hev eg sliti med svee og verk.
Aa han gav no meg dei sylvspendte sko
aa dei hev eg sliti med stor uro. (nr. 10)

Gro mottok også gaver for sine ekstra tjenester den gangen hun tjente i Skafså. Under rettssaken ble hun spurt om dette, og da kom det frem at hun av sin onkel og husbond «for at føie sig efter hans ukyske Ønsker» hadde mottatt «en liden Sølvsløje og et blaat og grønt Netteldugs Tørklæde» (SKb: Eks.r.pr. 12.02.1818).

Barna i berget

Så langt gjenspeiler folkevisens fortelling den virkelige verden. Deretter skiller liv og diktning lag, for Kjersti får en gave ulik alt det hennes jordiske medsøstre får:

Han gav meg ei horpe så fin,
den ber eg uti mitt ermelin.

Han gav meg ei horpe så huld
som jeg skal lege på når eg æ sorgefull.
(nr. 6)

Musikken kan trøste og trylle, lindre og lokke, og moren ber Kjersti spille på harpen. Straks Kjersti rører strengene, hører bergekongen tonene klinge og kommer ridende til gårds:

Dæ fyste liti Kjersti rorde mæ streng
de hørde bergekungen fyr i sin seng.

Bergjekungen kjeme seg riand i gård
liti Kjersti ute fyr honom står. (nr. 6)

Det blir ikke noe varmt gjensyn, men et brutalt møte: «Han slo ti hæna på hvide kinn, så bloi de skvatt på skarlakskjinn» (nr. 6), heter det i visen. Bergekongen spør så hva hun har fortalt moren. Kjersti tør ikke si at hun har røpet alt, men svarer at hun ble bedt om å sy «skjurta fin» (nr. 6). Med dette kan Kjersti ha ment å si at moren var klar for å gi henne bort, for i det gamle bondesamfunnet var det en utbredt tradisjon at en

kvinne som skulle gifte seg, sydde en skjorte som gave til sin mann.⁸

I andre versjoner av folkevisen, nedtegnet etter andre sangere, blir Kjersti anklaget av bergekongen for å ha fortalt om forholdet deres. Han truer med å brenne ned gård og grunn, *beiarlandi*, hvis moren ikke straks lar ham få datteren, og moren gir henne villig fra seg:

Å kan eg no inkje liti Kjersti få,
så sko eg lata ild ivi Beiarlandi gå.

Ja før du ska brænde mit lande te mein
så tak 'a liti Kjersti og før henar heim.
(nr. 25)

Samtalen mellom Kjersti, bergekongen og moren forløper forskjellig i de ulike nedtegnelsene, men i alle visene blir Kjersti deretter ført bort. I visen etter Bendik Aanundson i Skafså setter bergekongen henne bak på hesten, så rir de av sted gjennom en mørk skog, der han synger, mens hun feller tårer. Siden gjennom et mørkt hav, der det er natt og aldri dag. Til slutt kommer de frem til bergekongens gård, der alt er lukket og låst.

Bergekongen banker på og ber datteren slippe seg inn: Nå flytter jeg hjem kjære moder din, sier han da datteren viser seg, slår låsen fra og åpner opp så Kjersti kan gå inn:

Liti Kjersti ho kom seg i stoga inn
der sat hennes sjau døttanne alle i ring.

Hass dotter ho klappa på høyendi blå,
sit her kjær modir å kvil derpå. (nr. 6)

Syv døtre venter henne der inne. Hun blir tilvist en pute, der hun kan sitte og endelig hvile ut. Kjersti har barn i berget. Nå møter hun dem, barna hun har født i skjul og ikke vedkjent seg i livet blant menneskene. I denne visen er det syv, i andre er det tre

eller fem, i noen viser så mange at hun ved synet av dem bryter ut: «ho vakje moer te alle di!» (nr. 34). Men der tar hun feil, blir det slått fast i etterfølgende strofe:

Så sant som solen skinner blid
så er du moder til alle ni. (nr. 34)

I alle visene om liti Kjersti fører møtet med bergekongen til at Kjersti drar bort fra hjemmet til bergekongens rike, og i det store flertallet blir hun gjenforent med sine barn der.

«Hvem bryder løvet af lindegren»

I møtet med barna i berget faller det et forsonende skjær over Kjerstis skjebne, og dette forsterkes ved måten hun blir tatt vare på der inne. Enten hun har barn der eller ikke, blir hun vist omsorg, av bergekongens terner eller egne døtre, slik det skjer i visen etter Bendik Aanundson: Først blir hun spurt hvor hun er oppdratt og hvor hennes jomfruklær er skåret. Og Kjersti svarer: I «de kristne lando», der er hun båret, der er hennes jomfruklær skåret. Da ber bergekongen datteren fyller et sølvhorn med vin og legge tre glemselsfrø i. Først da Kjersti drikker av denne, slipper minnene taket, og berget blir henne kjært:

Den fysste drykken ho derav drakk
då ha' ho Beiarlunden forlatt.

Den are drykken ho derav drakk
då ha ho bergje i hjarta satt.

Den tredje drykken ho derav drakk
Hvem bryder løvet af lindegren –
då gløymde ho kven hennar ha' skapt.
Sjell træder hun duggen under av jorden. (nr. 6)

Med den tredje drikken glemmer Kjersti sin tro og tilhørighet til menneskenes verden og forsones med livet i berget.

Mellomslenget i denne visen, «Hvem bryder løvet af lindegren?», kan være et underliggende spørsmål om hvem som har forbrutt seg og høstet urettmessig av kjærlighetens frukt. Linden var et hellig tre i norrøn tid, viet til kjærlighetens gudinne Frøya, og treet med sine hjerteformede blader er i eventyr og ballader et bilde på kjærlighet og elskov så vel som på den unge kvinnen selv, det vakreste tre og den skjønneste jomfru (Nedkvitne og Gjerdåker 1997: 145–149). Lindeløv har denne betydningen i balladen om Villemann og Magnhild. Kjærligheten er gjensidig og sterk mellom de to, og refrenget lyder: «Hei, du fagraste lindelauv i alle». I «Liti Kjersti», derimot, er det ikke et jevnbyrdig forhold, der blir den unge pikens fremtidige kjærlighetsliv innenfor ekteskapet «ofret» for en voksen manns begjær, han «bryder løvet af lindegren». Men livet går videre for Kjersti, slik dette sies i etterslenget, nå «træder hun duggen under av jorden». Her hører hun hjemme og trår dansen.

Slik slutter visen om liti Kjersti som ble nedtegnet etter Bendik Aanundson i Skafså. For husmannsdatteren Gro Olsdatter Sundsli var virkeligheten mer brutal. Ingen bergekonge bringer henne vekk fra skammen og straffen. Den må hun møte helt alene.

Offer for overgrep

Gro Olsdatter kom til verden på en husmannsplass i Skafså sogn. Født fattig ble hun elleve år gammel sendt hjemmefra for å tjene hos andre.⁹ Gro ble sendt til morens søster og hennes mann på plassen Rydningen, der hun var i husholdet frem til konfirmasjonen i 1813. Da het hun Gro Olsdatter Rydning, med navn etter plassen der hun tjente (Jonsson 2011: 524).

Ifølge rettsdokumentene var Gro knapt fjorten år da hun første gang ble forført til «legemlig omgiængelse» av sin husbond og onkel på Rydningen. Fra den tid av gjentok han dette med henne, «Nu og da [...] naar Anledning dertil gaves» (SKb: Eks.r.pr. 12.02.1818).

Gro røpet det ikke for noen. Etter konfirmasjonen søkte hun seg vekk, tok arbeid på andre gårder og ville ikke «drive det lidderlige Uvæsen med ham, som hun altfor længe havde ført», sa hun i retten (op.cit.). Dette forhindret ikke onkelen i å oppsøke henne – «på eenlige steder» der hun arbeidet alene og det «ikke blev bemerket af nogen». Det var derfor intet «meneskeligt Vidne» til det som utspilte seg mellom dem (op.cit.). Slik gikk årene frem til våren 1817. Da skjønte Gro at hun var med barn, flyttet etter foreldrene til Fyresdal og fikk tjeneste i nærheten av dem.

På stølen om kvelden 14. august hadde Gro sagt hun var syk og gått tidlig til sengs

«Barnemordersken» av Eyolf Soot, Foto: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design.

uten å tilkjennegi at hun var i barnsnød. Hun var «under Fødselen berøvet al Hielp», da hun grunnet «dyp Unnseelse» og «qvindelig Blufærdighet» ikke ville vekke og søke hjelp fra mennene som sov i samme rom; og etter to–tre timers fødselssmerte ble hun forløst med et pikebarn. Først om morgenen etter at gårdsfolkene var gått ut, sto hun opp, brente etterbyrden i ovnen, fjernet synlige spor og forlot stedet (SKb: Forhørs.pr. 01.10.1817). I en steinur i heia ovenfor plassen Sundslie la hun det døde barnet innhyllet i et plagg, og dekket over med mose og småstein. Så gikk hun inn uten å si noe, «da Hun ikke saa bradt ville bedrøve sine Forældre. [...] Af billig Frygt» for deres «Vrede og Sorg over det begangne Feiltrin, og for i det længste at skiule Samme for Verden, besluttede Hun endnu at være tauvs nogle Dage» (op.cit.).

Gro forklarte seg slik i retten og tilkjennegir frykt og skam over det hun har gjort og også mangel på fortrolighet med sin mor. Dette var typisk ved ugifte jenters fødsel i dølgsmål, ifølge Kari Telste (1993: 217): «De hadde få eller ingen å betro seg til, og det var vanskelig å innrømme hva de hadde gjort. Frykten for mødrene gjenspeiler skammen over å ha trådt utenfor de akseptable normene for seksualitet.»

Den samme frykten reflekteres i en variant av folkevisen. Bergekongen er kommet til gårds for å hente Kjersti og bringe henne i berg. Han står og lytter til samtalen mellom mor og datter idet Kjersti vedgår at hun har fått barn med ham. Da svarer moren henne:

Ja ha du no lenge kunn' sannheta dult
så ha du no lenge di moire mått' frygt.
(nr. 28)

Lovens lange arm

Tre dager etter fødselen kom prestens menn

til Sundslie. Da tilsto Gro å ha født og viste dem barnet. Neste morgen fulgte hun dem på den tre mil lange veien til lensmannsgården, der hun ble satt i arrest. Midtveis på turen, etter å ha frosset over fjellet, ble hun skjendet brennevin, og ifølge de to som fulgte henne sa hun da at hun rett etter fødselen hadde holdt hånden sin over barnets munn for at den nyfødte piken ikke skulle skrike og vekke opp slåttekarene i samme rom. I retten nektet hun for å ha sagt dette og holdt fast på at barnet var dødfødt. Men under besiktigelsen av liket mente de to å ha sett en vridning rundt nese og munn som tilsa kvelning, og dette ble lagt til grunn da retten tiltalte Gro for å ha kvalt piken (SKb: Eks.r.pr. 12.02.1818).

Tidlig på 1800-tallet var sedelighetslovene strenge, slik de i grove trekk hadde vært siden 1617, da alt før- og utenomekteskapelig samliv ble kriminalisert. Lovbrudd ble straffet med bøter, og frem til midten av 1700-tallet skulle de skyldige stå frem i kirken og bekjenne sin synd offentlig (Bastiansen 1995: 29–31). Blodskam i første ledd, herunder samleie mellom onkel og niese, skulle straffes med døden. I 1800 opphørte denne loven (Basso 2005: 15–18), i 1812 opphørte forbud mot før-ekteskapelig samliv, mens samliv mellom gift og ugift, som mellom onkelen og Gro, fortsatt var straffbart. Ingen seksuell lavalder beskyttet imidlertid unge jenter mot misbruk. Ingen lov forbød samleie med mindreårige. Gro var knapt fjorten da hun ble forført, liti Kjersti var bare barnet da hun ble mor – «så lite eit viv».

Med sedelighetsloven av 1617 fulgte skjulte svangerskap og spedbarnsdrap, og som følge av dette loven om fødsel i dølgsmål. For å hindre barnemord ble det i 1635 lovfestet at enhver ugift kvinne som ventet barn, pliktet å informere familien og presten så snart hun kjente liv (Østebø 2005: 16). Det var ulovlig å hemmeligholde

svangerskapet og føde alene, da dette ga kvinnen mulighet til å la barnet dø under påskudd av at det ikke var levedyktig eller dødfødt.

Fra midt på 1600-tallet til slutten av 1700-tallet lå bevisbyrden på den ugifte kvinnen når hun hadde født alene og barnet var dødt. Om hun ikke hadde et vitne som kunne bekrefte at barnet var født uten liv eller døde naturlig, skulle hun «aktes såsom hun sitt Foster med vilje hadde ombragt» (Telste 1993: 198–201). Selv i tilfeller da barnet levde og ble tatt hånd om av mor, kunne hemmeligholdelse av svangerskap og fødsel bli straffet.

Det var dødsstraff for å føde i dølgsmål. Den skyldige skulle miste hodet ved hals-hugging med øks, og hodet settes på stake. Dette ble praktisert fra første del av 1600-tallet til siste del av 1700-tallet. Synet på straffelovgivning og holdningen til dødsstraff endret seg med opplysningstiden. Loven ble endret, og de dømte skulle nå ikke halshugges rett etter at dommen falt; dommen skulle sendes til Høyesterett for ny vurdering og til Kongen for eventuell benådning. Etter dette ble kvinner som var anklaget for barnemord, i de fleste tilfeller, dømt til døden for så å bli benådet og få dommen omgjort til straffarbeid, fengsel eller tukthus. Først i 1842 opphørte dødsdom for fødsel i dølgsmål.

Dette var den ugifte kvinnens utsatte posisjon gjennom 1600- og 1700-tallet frem til midt på 1800-tallet og inngår i det historiske bakteppet for den rike folkelige diktningen om fødsel i løyndom og hemmeligholdte barn i berget. Alt dette må ha vært godt kjent for Bendik Aanundson fra Skafså. Han var en av de fremste balladesangerne i Telemark på 1800-tallet og ble oppsøkt av alle visesamlerne etter tur. Han sang «Liti Kjersti» slik den er gjengitt etter ham, og må ha visst alt om unge jenters sårbarhet og skjebne. Denne mannen var

det som var Gros onkel – hennes overgriper – da hun tjente på Rydningen og fjorten år gammel mistet sin dyd til en erfaren forfører.

Barnefaren

Bendik Aanundson var tredve år og en gift mann med flere barn da han første gang forførte sin niese til «legemlig omgjengelse», som det het den gang. Da rettsaken kom opp i oktober 1817, nektet han for noen gang å ha hatt slik omgang med Gro.

Andre gang saken kom opp, ga vitner til kjenne at han var beryktet for «liddertil og løstagtigt Levned» (SKb: Eks.r.pr. 12.02.1818), og at forholdet var omsnakket. Bendik nektet nå for å ha hatt omgang med Gro mens hun tjente i hans hus, men var uviss på om det hadde skjedd i årene etterpå. Om så hadde vært tilfellet, «saa have begge havt lige Skyld deri» (op.cit.).

Gro ble spurt om hun hadde vært sammen med andre menn, noe hun benektet, men ble ikke spurt om hun hadde vært utsatt for press eller tvang da hun første gang ble forført av Bendik. Hennes unge alder, deres ulike status og hans rykte taler for at hun var offer for overgrep, noe hun selv antydte da hun i avhør ba retten ta i betraktning omstendighetene som talte til hennes forsvar (SKb: Forhørs.pr. 01.10. 1817).

Gro hadde flere ganger overfor Bendik ytret sin frykt for å bli gravid, men til dette svarte han hver gang at det i så fall ingen fare skulle ha. Da de møttes siste gang i juli 1817, fortalte hun ham at hun var «fruktsommelig» og engstet seg. Ifølge Gro benektet han farskapet og svarte «at hvis det var saa, fikk det saaledes at være; og at han Intet kunne gjøre derved» (SKb: Eks.r.pr. 12.02.1818). Bendik hadde med andre ord intet å tilby Gro og barnet hun ventet. En måned senere føder hun på stølen, og kveler piken ifølge retten. Slik føyer Gro

seg inn i rekken av kvinner i Norden som på 1600-, 1700- og 1800-tallet dreper sitt nyfødte barn. Hun blir «barnemorderske», som det het den gang.

Mor og morder

Hva liti Kjersti gjør med sitt nyfødte barn er innhyllt i taushet, men i én variant blir det antydning at hun har brutt loven, da Kjersti sier hun risikerer å måtte leve som fredløs. Lovbryteren var da uten lovens beskyttelse. Utlegg eller *uslækjen* blir dette kalt i folkevise. Moren har avslørt Kjersti, straks spiller hun på harpen, og bergekongen kommer og spør hva som har rammet henne. Da svarer Kjersti: Enten må jeg fra landet fare, «hell må eg uslækjen vara» (nr. 32) – hvilket kan bety at hun har gjort seg skyldig i eller er mistenkt for å ha drept barnet.

Før kristningen var det tillatt å sette ut nyfødte barn og i gitte situasjoner ta livet av dem, vel og merke før barnet var lagt til mors bryst. Da kristenretten ble innført i Norden, ble dette forbudt.¹⁰ Ved utsetting av barn skulle det ilegges bot, mens drap på spedbarn hørte inn under *ubotamål*, lovovertrædelser som ikke kunne gjøres opp for med bøter og som ble straffet med fredløshet. I Magnus Lagabøters landslov ble fredløshet erstattet med dødsstraff.¹¹ Det er imidlertid uvisst om kvinner ble tiltalt og ilagt straff for spedbarnsdrap i middelalderen. Ifølge Audun Kjus (2011: 105) er det ingen kjente tilfeller av strafferettslig hengning eller halshugging av kvinner i denne tidsperioden.

Det å bli ugift mor var den gang ikke rammet av loven. I katolsk tid innebar dette for kvinnen tap av ære, men ikke straff (Bastiansen 1995: 29). Gjennom hele middelalderen var den ugifte kvinnen beskyttet i lovene som gjaldt forhold utenom ekteskap. Så sant hun var uberyktet, ble hun i rettslig forstand regnet som

uskyldig – mens det for mannen var motsatt. Om han hadde et forhold til en ugift kvinne, var dette en krenkelse av både kvinnen og hennes slekt og å betrakte som et tyveri fordi kvinnens verdi som ekteskapspartner ble forringet. Mannen ble derfor straffet med bøter til kvinnens slekt (Kofoed 2008: 94–99).

Med reformasjonen kom nye holdninger til ugiftes forhold, og med loven av 1617 ble det slutt på å frita den ugifte kvinnen for ansvar for *leiermålet* – førekte-skapelig samliv. Kvinnen ble, som mannen, gjort ansvarlig og straffskyldig, og ekteskapet endret status. Fra å være et slektsanliggende ble ekteskapet et anliggende for den offentlige moral (op.cit.: 99).

Fra nå av ble kvinner og menn behandlet tilnærmet likt ved sedelighetsbrudd, men deres situasjon var grunnleggende forskjellig. Mennene kunne nekte for sin synd, mens dette var umulig for den ugifte kvinnen når følgen av forholdet ble barn. Det er i etterkant av dette at «det nye barnemordet» oppstår – den ugifte kvinnens dølgsmålsfødsel og spedbarnsdrap som følge av et foregående lovstridig og straffbart utenomekteskapelig forhold (Lövkrona 2004: 195). I middelalderen fant spedbarnsdrap helst sted i en familiær sammenheng, til forskjell fra «det nye barnemordet», som var den ugifte kvinnens verk alene. Loven om fødsel i dølgsmål var utformet i henhold til dette, og i hundreåret som fulgte frem mot 1770, ble en rekke kvinner dømt til døden og halshugging for barnemord (Gotaas 1980: 16).

Presset og prisgitt

Forskningen har i ettertid søkt å forstå hva som forårsaket at kvinnene gikk til det skritt å myrde sitt barn, med risikoen dette innebar. Årsaksforklaringene har vært fattigdom, panikk og skam.¹² Disse refere-

rer bare til kvinnens situasjon, påpeker Inger Lövkrona. Den mannlige partens rolle i mordene er blitt oversett. På hvilken måte har hans adferd påvirket kvinnens handling? I boken *Annika Larsdotter – barnamörderska* (2004) analyserer Lövkrona åtte rettsaker som fant sted i Sverige i tidsrommet 1729–1776, alle mot kvinner anklaget for barnemord, og avdekker et mønster som kjennetegner de åtte sakene, og som gjenkjennes både i Gros tilfelle og i folkevisen om liti Kjersti.

Alle de åtte kvinnene var unge, arbeidet som tjenestejenter, utpekte sin husbond som barnefar og hadde vært utsatt for tvang eller påtrykk fra mannens side da forholdet ble innledet. Barnefaren var i de fleste tilfeller en gift mann, flere i nær familie med kvinnen. Den gifte mannen utnyttet sin posisjon som husbond og oppsøkte kvinnene når de arbeidet alene.

Ingen av dem ba om hjelp fra sine nærmeste eller anmeldte mannen for overgrep. Ifølge Lövkrona var dette typisk, svært få kvinner anmeldte mannen ettersom de ikke kunne regne med å bli trodd.¹³ Ved å anmelde ham risikerte kvinnen i stedet å miste ære og anseelse og kunne i verste fall bli stilt til ansvar for en straffbar handling.

Da kvinnene kjente fødselsveene, trakk de seg unna, samtlige fødte og drepte barnet alene. Med unntak av én ble alle dømt skyldig og fikk dødsstraff. Loven la til grunn at kvinnene det gjaldt, var usedelige og ansvarsløse, og i lovteksten omtales de som «Letfærdige Quindfolk». De åtte kvinnene svarte ikke til denne karakteristikken. Alle var sosialt veltilpasset, ingen hadde tidligere fått uekte barn eller var beryktet for løsaktig levned (Lövkrona 2004: 118).

Andre dølgsmålsstudier viser større aldersspredning blant kvinnene og en mindre homogen gruppe hva gjelder vandel, men studiene til både Tollefsen

(1994: 102–103) og Østebø (2005: 110) viser at kvinnene i dølgsmålssakene jevnt over hadde vært lovlydige og veltilpasset, og at flertallet var unge, ugifte tjenestejenter i alderen mellom tyve og tredve år.

Gro Olsdatter var heller ikke «letfærdig», hun fikk godt skussmål av alle vitner, var ærlig, arbeidsom og med plettfri vandel til fødselen fant sted.¹⁴ Gros historie er svært lik den til hennes svenske «olyckssystem». Hva drev disse kvinnene til å holde svangerskapet skjult og hardnakket fornekte det frem til fødselen for til slutt å drepe barnet? Lövkronas innfallsvinkel for å forstå dette er å se barnemordet i lys av relasjonen mellom menn og kvinner i 1700-tallets patriarkalske samfunn, der status og makt var svært ulikt fordelt.

Mannen var den gang i alle viktige samfunnsinstitusjoner tildelt mer makt enn kvinnen (Lövkrona 2004: 141). I lovverket, kirken og tradisjonene som formet livsløpet, var hun underordnet ham. Han var familiens overhode og hadde oppgaver og funksjoner i det offentlige liv, mens hennes virke var begrenset til arbeid på gården og i hjemmet. En mann kunne etablere seg med egen gård enten han var gift eller ugift. Kvinnen fikk del i et hushold gjennom ekteskap, da ble hun «matmor» med egne ansvarsområder. Men den ugifte kvinnen var underordnet sine foreldre eller husbonden der hun arbeidet som tjenestejente (op.cit.: 149).

Slik var sosial posisjon og makt knyttet til kjønn og ekteskapelig status. Ytterpunktene var bonden med gård og familie og den unge, ugifte tjenestejenta, nærmest i hendene på sin husbond. Forskjellen mellom dem i status og makt «ga» ifølge Lövkrona menn en uskreven rett til å utnytte unge ugifte kvinner mot deres vilje selv om det var lovstridig, og de gifte mennene som tvang seg til samleie, handlet i tråd med dette (op.cit.: 148). De visste at

kvinnen mistet sin ærbarhet og derved muligheten til senere å bli gift og at skaden ikke kunne gjenopprettes ved å tilby ekteskap da de selv allerede var gift. I likhet med Gros forfører Bendik fornektet de farskapet.

Ugifte menn hadde lavere status enn gifte, men likevel makt over kvinnen. De kunne nekte for farskap eller motsette seg ekteskap, mannens seksuelle vandel påvirket uansett ikke hans fremtidige posisjon som husbond: En fellende dom for farskap hadde ikke betydning for hans utsikter til å inngå ekteskap. Arnved Nedkvitne (2011: 201) understøtter dette i sin drøfting av seksuell skam i bondesamfunnet på 1600–1700-tallet: «Det er ikke noe som tyder på at det ga skam for ugifte menn å forføre kvinner.» For kvinnen, derimot, var det skjebnesvangert å bli ugift mor – uten utsikter til ekteskap og et ærbart liv som bondekone.

Den ugifte kvinnen var således prisgitt mannen uten makt til å påvirke hans valg. Dette var kvinnene seg bevisst, og det er deres opplevelse av *avmakt* Lövkrona mener var avgjørende for at kvinnene myrdet sitt barn. Den situasjonen de befant seg i etter å ha blitt forført mot sin vilje av en mann som nektet for farskap, fikk alltid negative personlige, sosiale og økonomiske konsekvenser. Mordet på barnet var et forsøk på å unngå et påtvunget moderskap, som ville påvirke den enkelte kvinnes fremtidige utsikter til å bli en ærbar hustru. Slik handlet kvinnene i tråd med den patriarkalske samfunnsstrukturens logikk.¹⁵

«Så lite eit viv»

Liti Kjersti er også ung og uten makt, «så lite eit viv», og et lett bytte, «brunfolen løyper lett».¹⁶ Hennes forfører er mektig og sterk, «bergekongen kjem seg ridand i gard». Han tvinger seg på og truer med

brann om han ikke får Kjersti. Styrkeforholdet mellom ham og henne gjenspeiler det strukturelle maktforholdet mellom overgriper og offer som avdekkes i rettsakene om barnemord. Men der Gro og hennes svenske søstre dreper den nyfødte, blir Kjerstis barn borte i berget, og da Kjersti mot sin vilje bringes dit inn, er barna hennes trøst, de springer imot henne og fryder seg ved gjensynet av sin mor.

Folkevisen gir til kjenne både mannens makt og kvinnens avmakt, men der loven dømmer kvinnen fra livet for barnemord, er diktningens dom flertydig. Både moren og barnet «berges» i ordets egentlige forstand, de får et liv sammen i berget etter at Kjersti er blitt forvist hjemmefra. Bergekongen får en dobbelt funksjon som hennes overgriper og hennes redning. Og han tar ansvar for sitt avkom, slik Gro og flere av de svenske kvinnene i det lengste håpet på at faren til deres barn ville gjøre, og slik mennene innga forventninger om ved å berolige dem med at alt nok ville ordne seg. Inntil dagen kom da kvinnen skjønte at det ingen hjelp var å få, slik Gro erfarte da hun siste gang traff Bendik.

Den gang var alle i husholdet der den ugifte kvinnen tjente, pliktige til å opplyse prest og øvrighet om enhver mistanke om graviditet. Gro hadde derfor ingen å betro seg til. Alle hennes nærmeste var straffereettslig ansvarlige for at svangerskapet ble kjent, for å sikre at barnet ble båret frem. Det fulgte «angiverplikt» med å bli innviet i en hemmeligholdt, uønsket graviditet. Kanskje er det dette som kommer til uttrykk i folkevisen, i samtalen mellom mor og datter da Kjersti er blitt avslørt. Da er moren snar til å slå hånden av datteren, uten trusler fra bergekongen:

Hev elverkungjen i bergje lokka deg
so hev du ikkje lenger moer i meg. (nr. 56)

Moren skiller seg brutalt av med Kjersti; far er fraværende. Handlingen foregår mellom Kjersti, moren og bergekongen. Så var da også omsorgen for barn og unge jenter morens ansvarsområde – så lenge det ikke handlet om ekteskap – mens giftermålet impliserte verdier og eiendom og var fars anliggende (Lövkrona 2004: 141), noe som gjenspeiles i «Liti Kjersti».

Alene mot alle

Balladen ble nedtegnet i mange versjoner. I alle visene fører møtet mellom bergekongen og Kjersti til at hun mer eller mindre tvungent rir av sted med ham, men med hensyn til det som skjer i første del, før Kjersti forlater hjemmet, deler visematerialet seg i to tradisjoner. I det store flertallet av visene har Kjersti født i dølgsmål, i et mindretall har hun ikke født. Der er Kjersti en pur ung og uskyldig møy når vi møter henne hjemme hos faren. Han hilser velkommen da bergekongen kommer til gårds med det ærend å få seg gifte. Mor hans er gammel, nå vil han ha liti Kjersti til å husholde i berget.

Faren hevder hun er for ung til å giftes bort, «så liti eit bån» (nr. 4), men bergekongen nekter å dra med uforrettet sak, og til slutt gir faren etter og henter datteren. Liti Kjersti kommer ned i sin fineste stas og blender bergekongen med sin skjønnhet. Bergekongen prøver å innsmigre seg, men Kjersti vil ikke giftes bort, hun er sterk og har svar på rede hånd. Til slutt griper bergekongen til trusler, og da får han Kjersti, som mister munn og mæle:

Liten Kjersti ho blei so ille te mot
ho dåna ne for bergemannens fot.

Så tok 'en liti Kjersti uppi sitt fang
så bar 'en hennar på hesten fram

Dei rei seg i så djup ein dal
liten Kjersti ho gret og bergemannen
kva.

Dei rei så lang ei lei
liten Kjersti tala 'kje meir hell stein.
(nr. 23)

Slik blir den taleføre jenta brakt til taushet. I disse visene er det ingen barn i berget, Kjersti kommer dit tynget av sorg, som en barnebrud å regne.

De to hovedtradisjonene, i alt 75 varianter,¹⁷ utgjør visematerialet som er lagt til grunn her og gjenspeiler henholdsvis mors og fars handlingsrom i førmoderne tid. I dølgsmålsvisene agerer mor, i tvangsgiftevisene er det far.¹⁸ Kjersti er uansett prisgitt sin overmakt. Bergekongen, forent med enten mor eller far, får viljen sin.

Blant alle liti Kjersti-visene om tvangsgifte er det én variant som skiller seg ut. På et vesentlig punkt avviker denne fra alle andre: Kjersti tvinges av sted med bergekongen, men frir seg fra hans grep. Vel fremme ved berget stiger bergekongen av hesten og ber sin gamle mor åpne døren. Hun er ustø, det tar tid, og da ser Kjersti sitt snitt til å snu hesten og ri hjem. Nå er det hun som ler og bergekongen som *grét*. I denne utgaven, som ifølge Landstad¹⁹ må antas å være en nyere versjon av balladen, går det bedre enn forventet – slik det til slutt også gjør for tjenestejenta i arresten på lensmannsgården i Fyresdal.

Tilbake fra tukthus

Gro Olsdatter Sundslie ble dømt skyldig for barnemord 10. juli 1818. I rettsprotokollen er det redegjort for en rekke formildende forhold: «at denne nedrige immoralske Person røwede hendes Uskyld, medens hun endda ikke magtede at beregne Følgerne

deraf, [...] at Bendix Anundsen, som baade hendes Frænde og indbildte Welgiører, samt desuden, efter alle Widnesbyrd, øwet i Forførerkunsten, let maatte kunne gjøre sin unge Pleiedatter til Offer for sin wilde Lidenskab» før det til slutt konkluderes: «men disse Omstændigheter kan ikkun opvække hendes Dommeres Medynk; da de ere Lowens Organ, og maae lyde Dens stemme. [...] Tiltalte Groe Olsdatter Sundslie bør miste sin Hals, og hendes Howed sættes paa Stage»²⁰ (Jonsson 2011: 531).

I tråd med gjeldende rettspraksis ble det søkt om benådning, og før jul i 1818 ble dommen omgjort til tukthusopphold i Kristiansand. «Därmed är hon ute av vår saga», skriver den svenske viseforskeren Bengt R. Jonsson i sitt verk om Telemarks balladesangere, der Bendik Aanundson som en av de ypperste, samt rettssaken han var involvert i, blir viet stor plass. Men Gro Olsdatters liv slutter ikke der viseforskeren slipper henne av syne. Hun skulle få et lengre og bedre liv enn noen kunne spå da hun ble ilagt sin knusende dom.

Av tukthusets annaler går det frem at Gro på nyåret i 1819 ankom straffeanstalten i Kristiansand, der hun ble satt til å spinne og veve. Etter fem år med «meget god oppførsel» ble hun sluppet fri i august 1824 (SKr: nr. 850) og dro hjem til sine foreldre i Fyresdal. Kirkebøkene (SKb: K1; K10) viser at Gro ett år senere kom til Moland kirke og mottok «brødet og vinen ved Herrens bord», slik loven krevde. Siden går hun til messe vår og høst og blir oppført som Gro Olsdatter Sundslie frem til 1841. Da gifter hun seg med Tarje Lønhammen og tar navnet hans etter bruket der hun nå bor. Tarje er «gårdmann» og har kjøpt denne plassen som tidligere lå under gården Valeberg – da var han husmann der.

Det var han, husmannen Tarje Lønhammen, som sov i seterbua med bonden og Gro den natten hun fødte på stølen.

Den gangen var Tarje en gift mann med flere barn. Siden ble han enkmann, og tre år senere giftet han seg med Gro. Kort tid etter fikk de sønnen Olaf. Gro var da godt over førti, mens Tarje hadde rundet seksti (SKb: K2; K3; K9).

Olaf vokste opp på Lønhammen, som lå på en odde ut i Fyresdalsvannet. Eienomsregistre viser at gården i 1845 hadde åker med bygg og potet, gras og beitemark for fem kyr, syv sauer og to geiter (Marvik 1992: 449–450). Gro bodde der til hun døde i 1856, seksti år gammel. Olaf var femten og så ut til å klare seg godt. Da han ble konfirmert, noterte presten i marginen: «Maadelig Kundskab, temmelig Flid, upaa-klagelig Opførsel» (SKb: K4; K6).

Folkets dom og diktning

Tarje hadde vitnet i rettssaken og visste alt om Gros fortid da de giftet seg i 1841. Forlovere var Gros bror og en gårdskar på den ene av de to store gårdene i bygda. Da sønnen ble døpt, fikk han fem faddere, alle slektninger av Gro og Tarje.

Gro fikk en rik etterslekt: Olaf ble gift og fikk ti barn. Første datter ble døpt Gro, men døde, og da Olaf neste gang fikk en jente, gikk navnet Gro videre til henne (SKb: K5; K7; K8). Alt dette peker mot at kvinnen som ble dømt for barnemord, ikke ble utstøtt, men hegnet om da hun kom tilbake til bygda.

Gun Britt Johannson (2006: 252–253) har i sin studie av barnemord i Norrland fra 1830 til 1870 sett på hvordan det gikk med de dømte kvinnene etter at straffen var sonet. Kvinnene synes å ha funnet seg til rette i lokalmiljøet de vendte tilbake til. Det var ikke tegn til stigmatisering, folks holdning later til å ha vært at barnemordet var en tilbakelagt hendelse som ikke skulle hefte ved dem videre i livet. Synnøve Østebø (2005: 115) har gjort tilsvarende

funn i sin undersøkelse av dølgsmålsfødsler i Stavanger amt fra 1610 til 1880. Opplysningene som foreligger om Gro etter at hun forlot tukthuset, tyder på at hun ble integrert og akseptert i hjembygda, slik Johansson og Østebø fant at tendensen var for kvinnene i sine studier.

Bygdefolket må ha kjent til de formilende omstendighetene som ble anført til Gros forsvar og som burde fritatt henne for en dødsdom. De så kanskje saken med andre øyne enn lovens menn. Folkets rettsoppfatning var kan hende mer i tråd med den som kommer til uttrykk i folkevisen: Liti Kjersti må forlate Beiarlandi, men lever videre i berget. Diktningen gir jenta en annen skjebne enn den som ble unge, ugifte mødre til del i århundrene mellom middelalder og opplysningstid, da denne gruppen kvinner utgjorde en uforholdsmessig stor del av dem som ble dømt til døden og hals-hugget i Norge (Telste 1993: 200).

Bergtatt og berget

I folkevisen blir denne samfunnsmessige tragedien speilet i et mytisk billedspråk som rommer virkelighetens fortellinger på flere måter. Det å bli bergtatt ble i folketroen knyttet til hendelser med fatale følger. Tvangsgifte og fødsel i dølgsmål var slike skjebnesvangre hendelser og innebar en fare for å gå til grunne. Kan hende ble dølgsmålvisene brukt eksemplarisk, som fortellinger til skrekk og advarsel, i den hensikt å innprente ugifte jenter følgene det kunne få om de lot seg friste og innlot seg med menn. *Bergtatt* har fortsatt betydningen å bli henført og oppslukt i den grad at vedkommende er fortapt.

Visen har imidlertid trekk som peker i en annen retning. Kjerstis skjebne besegles med barna hun føder og svikter, men bergekongen har holdt sin hånd over dem i det hinsidige. En underliggende sympati og

medfølelse for Kjersti kommer til uttrykk idet hun kommer i berg og barna springer henne i møte. Bergtakingen kan som alle mytiske bilder forstås på flere måter, også som uttrykk for lindring og trøst i forbindelse med urettmessig lidelse, et håp om redning for en som er utstøtt og fradømt verdighet. For Kjersti er berget siste utvei da livet står på spill og alle dører er stengt – slik tilfellet var for kvinner som fødte i dølgsmål og drepte sitt barn. Skyldige, men uskyldige i sin skjebne, som mange av dem var.

Kjersti føres dit inn, vekk fra solens og nådens lys til mørkets makter i nord, dypt under jorden. Og selv om bergekongen er mektig og hård, er han omsorgsfull da hun kommer i berg. Han har den mytiske skikkelsens flertydighet, og sangeren og lytteren levnes et håp om stunder av lykke for den unge jenta der inne: «For langt nord i fjellom, djupt under hellom der leikar de.»

«Leik» betyr dans og lek, også erotisk lek. Refrenget kan tolkes dit hen at Kjersti i berget nyter det samlivet med bergekongen som hun hadde hemmeligholdt og fornektet, og som ble skjebnesvangert i enhver forstand. Slik kan man si at folkevisen låner trekk fra mytiske fortellinger der maktene, skjebnen og døden rettferdiggjøres og det meningsløse blir meningsfylt (Steinsland 1997: 104). Kjerstis reise vekk fra Beiarlandi representer hennes undergang som menneske, men knyttes til et etterliv «i leik». Hun er bergtatt, men også berget.

Noter

1. «Liti Kjersti og bergekongen» er registrert med signaturen TSB A 54 i *Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (TSB) i det nettbaserte Balladearkivet (<http://www.dokpro.uio.no>), under «Naturmytiske viser», en av de seks kategoriene den skandinaviske balladegenren er delt inn i. Den formelle betegnelsen for de ulike nedtegnelsene er «variant». Av språklige hensyn

- brukes her «variant» og «versjon» synonymt. Tilsvarende gjelder bruken av «vise» om ballade, som er en episk folkevise med to-linjede strofer med mellomsleng og ettersleng.
2. Temaet er behandlet litterært bl.a. i *Faust* av J.W. Goethe, og i *Barnemordersken* av Henrik Wergeland.
 3. Balladen er registrert som ridderballade med signaturen TSB D 133.
 4. Det er oppført 105 varianter, men flere er oppført to ganger. Ved sitat oppgis nummeret i balladearkivet.
 5. Denne varianten ble nedtegnet i 1857. De andre variantene som blir sitert er nedtegnet mellom 1840 og 1867.
 6. Brystmelking slik det er beskrevet her, har vært praksis fra midt på 1600-tallet til midt på 1800-tallet, men kan også ha vært brukt tidligere enn 1650 (Østebø 2005: 60–61).
 7. Telste (1999: 90–94) skriver om den ugifte kvinnen som «ga» bort sin ære mot løfte om ekteskap at hun satte sin ære på spill om det var fare for løftebrudd. Først med giftermålet var hun sikret at æren ikke var gått tapt.
 8. Ifølge gammel skikk i Norden skulle det ved giftermål utveksles gaver innbyrdes mellom brudeparet. Han ga som regel bruden smykker, hun ga ham et smykke og en skjorte (Salemønsen IV 1916: 102). Skikken med at bruden syr en skjorte til sin festemann blir referert til både i historiske romaner (bl.a. Undset: *Olav Audunsson*) og i middelalderballader (Olav Liljekrans).
 9. De dårligst stilte barna måtte tidligst ut å tjene. Folketellingen fra 1801 viser barnetjenere ned til ti års alder. Det var allmenn skikk at ungdom tok tjeneste etter konfirmasjonen (Sogner 1990: 66).
 10. På Island var utsetting av barn en kort stund tillatt før det også der ble forbudt (Kværness 1996: 122–123).
 11. Da Magnus Lagabøters landslov ble gjeldende i 1279, ble fredløshet som den alvorligste sanksjonen erstattet med dødsstraff, men det er uvisst om spedbarnsdrap etter dette skulle straffes med døden. Ifølge Audun Kjus (2011: 52) hadde kirken tidligere hatt «anledning til å dele ut fredløshetsdommer». Det er noe uklart hva som var gjeldende kristenrett etter at landsloven ble innført, men sanksjonene for spedbarnsdrap kan ifølge Kjus ha blitt trukket med da fredløshet ble omdefinert til dødsstraff.
 12. Eva Bergenlöw (2002: 227–244) gir en gjennomgang av denne forskningen, inkludert Lövkronas studie.
 13. Lövkrona (2004: 121) refererer her til Kari Telste: «Telste visar att bara få kvinnor i hennes material tog steget att anmäla mannen, eftersom de visste att ingen skulle tro dem.»
 14. Gros «uplettede» vandel går frem av diverse vitners uttalelser i forhør 1.10.1817 (SKB: Forhørs.pr. 01.10.1817), i ekstrarettssak 12.2.1818 (SKB: Eks.r.pr. 12.02.1818) og av domsavsigelsen: Angjeldende har «desuagtet stedse [...] wedligeholdt et uplettet Rygte, med Undtagelse af hendes usædelige Samqwem med ham» (Jonsson 2011: 530).
 15. I sin studie av barnemord i Norrland i tidsrommet 1830–1870 påpeker Gunn Britt Johansson (2006: 164) som Lövkrona at den tilstand av maktesløshet kvinnen ble hensatt i når barnets far avviste henne og barnet hun ventet, lå til grunn for skammen hun følte, som ofte ble oppgitt som årsak til barnemordet. «I mine funn synes skam å være relatert til det ikke å ha noen støtte. [...] Å bli avvist, være hjelpeløs, hverken være i stand til å arbeide eller ta hånd om barnet, det var dette skammen handlet om.» Fra «Abstract», oversatt av H.W.
 16. Om uttrykket «brunfolen løyper lett», se Bø og Kjøk 2008: 165–166; 497–498.
 17. De 75 variantene i de to hovedtradisjonene fordeler seg på 48 varianter der Kjersti går i berg som følge av fødsel i dølgsmål, og 27 varianter der Kjersti går i berg som følge av tvungent giftermål. I tillegg er det i balladearkivet, under TSB A 54, oppført 30 viser som faller utenfor disse to tradisjonene, nær 20 varianter av visen om Margit Hjukse, i tillegg til noen få andre viser, herunder en vise i to varianter, der den unge jenta drar frivillig med bergkongen. Hun nøler først, men deretter lokkes hun og drar med ham. Jenta blir omtalt som jomfru. Hun har ikke født, hun blir ikke tvunget til ekteskap, og navnet Kjersti forekommer ikke. Tilsvarende handler Margit Hjukse-visene hverken om fødsel i dølgsmål eller om tvangsekteskap, ei heller om å bli lukket inne i berget for alltid. Margit glemmer ikke sin tro og sitt opphav, men hører kirkeklokkene ringe og kommer hjem til farsgården på besøk før hun tar et endelig farvel.
 18. I sin kommentar til en dølgsmålvariant av Liti Kjersti (nr. 25), der bergkongen truer med ildspåsettelse for å få Kjersti, skriver Olav Solberg (2003: 193): «overfor dette trugsmålet må faren gi etter. At det er faren bergkongen vender seg til, går fram av andre varianter.» Solberg synes ikke å skille mellom de to nevnte tradisjonene av visen. Trusselen om ildspåsettelse finnes i begge tradisjoner, men det er utelukkende i varianter der datteren blir tvunget til ekteskap at bergkongen snakker med faren. Det er ikke opplagt at bergkongen henvender seg til far i denne dølgsmålvisen, slik Solberg hevder. Snarere tvert imot.
 19. Landstad (1968: 441) kommenterer den slik: «– Forresten er nok denne Slutning paa Visen en nyere Variation; Andre lade ogsaa her Historien faa den samme tragiske Opløsning som i foregaaende Vise, og som passer bedre til Folketroen.» Fire nedtegnelser av visen har denne

slutten, variant nr. 3, 16, 20 og 21, men nr. 3 og 16 er begge nedtegnet etter Anne Aanundsen Lillegård og med unntak av få ord helt like. Nr. 20 og 21 er identiske, begge nedtegnet av Jørgen Moe etter Anne Lillegårds bror, Saave Aanundsen Bjørneskytte, og er ved en feil oppført to ganger. Variant nr. 3 etter Anne Aanundsen Lillegård er trykket i Landstad (1968: 437). Det er i tillegg nedtegnet en ufullstendig variant på fire vers, variant nr. 72 med ett vers som kan tolkes i retning av denne uvanlige slutten.

20. I tillegg blir angitt «at hun er født i Armod og opdraget i Wankundighed; at denne nedrige immoralske Person røvede henes Uskyld, forinden hun gjennom Religionens Weiledning blew gjort opmærksom paa Dydens, Uskyldens og Blufærdighedens ypperlige Prydelser og Lasternes Afskyeligheder» [Jonsson 2011: 530].

Referanser

- Basso, Aino 2005. «til Velfortient straf og andre til afskye». Masteroppgave i historie, NTNU.
- Bastiansen, Gro Elisabeth 1995: *Ve dig Bergen – En analyse av utenomekteskape- lige forhold i Bergen 1597–1669*. Hovedoppgave i historie, UiB.
- Bergenlöv, Eva 2002: *Skuld och oskuld*. Lund, Nordic Academic Press.
- Blom, Ådel Gjøstein og Olav Bø 1973. *Norske balladar*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- Bø, Sigrid og Jarnfrid Kjøk 2008. *Lekamslust. Om erotikk i norsk folkediktning*. Oslo, Novus forlag.
- Gotaas, Anne Marit 1977. *Barnefødsel i dølgsmaal 1832–1842*. Hovedoppgave i historie, UiO.
- Gotaas, Anne Marit (red.) 1980: *Det kriminelle kjønn*. Oslo, Pax Forlag.
- Hodne, Bjarne 1973. *Personalhistoriske sagn. En studie i kildeverdi*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Johansson, Gunn-Britt 2006. *Synderskan og lagen. Barnamord i tre Norrlandslän 1830–1870*. Akademisk avhandling vid Sociologiska institutionen, Umeå Universitet.
- Jonsson, Bengt R. 2011. «Vil du meg lyde» – *balladsångare i Telemark på 1800-tallet*. Oslo, Novus forlag.
- Kjus, Audun 2011. *Død som straff i middelalderen*. Oslo, Oslo, Unipub.
- Koefoed, Nina Javette 2008. *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*. København, Museum Tusulanums forlag.
- Kværness, Gunhild 1996. *Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd. Kristenrettane i Gulatingslova og Grágás*. Kults skriftserie nr. 65. Oslo, Norges forskningsråd.
- Landstad, Magnus Brostrup 1968. *Norske folkeviser*. Oslo, Universitetsforlaget. (Første utg. 1853)
- Lövkrona, Inger 2004. *Annika Larsdotter – barnamörderska*. Lund, Historiska Media.
- Marvik, Steinar 1992. *Fyresdal Gards- og ættesoge* bd. I. Fyresdal kommune.
- Mundal, Else 1987. *Barneutbering*. Norsk skrift nr. 56, arbeidsskrift for nordisk språk og litteratur. UiO.
- Nedkvitne, Arnved 2011. *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Nedkvitne, Knut og Johannes Gjerdåker 1997. *Lind i norsk natur og tradisjon*. Elverum, Norsk Skogbruksmuseum.
- Riisøy, Anne Irene 2006. *Sex, rett og reformasjon*. Avhandling dr.philos., UiO
- Rogan, Bjarne og Anne Eriksen (red.) 2013. *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo, Novus forlag.
- Røskaft, Merete 2008. Barn og barndom i middelalderen. *Barn*, nr. 2, s. 63–78.
- Salemonsens Konversasjonsleksikon 1916. *Bind IV: Bridge – Cikader*. København, A/S J. H. Schultz. Forlagsbokhandel.
- Selberg, Torunn 2013. Folkediktning. I Rogan og Eriksen 2013, s. 317–345.
- Sogner, Sølvi 1990. *Far sjøl i stua og fami-*

- lien hans*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Solberg, Olav 2003. *Norske folkeviser*. Oslo, Aschehoug.
- Steinsland, Gro 1997. *Eros og død i norrøne myter*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Telste, Kari 1999. *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære*. Avhandling. dr.art., UiO.
- Telste, Kari 1993. *Mellom liv og lov*. Tingbokprosjektet UiO.
- Tollefsen, Sigrid 1994. «*Den ukjærligste haardhed ...*». *Barnedrap i Norge 1850–1855*. Hovedoppgave i historie, UiB.
- Østebø, Synnøve 2005. «*tiltalt for barnefødsel i dølgmaal...*». Hovedoppgave i historie, UiB.
- Utrykte kilder**
- Balladearkivet fra 1997*: <http://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/alfatitler.html>
- TSB A 54 variant nr. 2, 3, 4, 6, 10, 14, 16, 20, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 32, 34, 45, 56, 57
- Statsarkivet i Kongsberg (SKb)
- Kirkebøker (K)*
- (SKb: K1) Kommunikantprotokoll for Fyresdal, rekke I nr. 3
Kommunikanter 14.5.1826: fol. 5b, nr. 15, 16 og 17 (Gro Olsdatters første nadverd etter tukthusopphold)
Kommunikanter 15.7.1827 – 3.5.1840: fol. 14a nr. 21– fol 67a nr. 41 (Gro Olsdatters kirkegang fra 1827 til 1841)
- (SKb: K2) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 2, fol. 77b (Gift. Tarje Løndommen og Joron Gjermundsdatter) og fol. 50a (Dåp. To barn i Tarje Lønhommens første ekteskap)
- (SKb: K3) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 3, fol. 128a nr. 15 (Død. Joron Gjermundsdatter)
- (SKb: K4) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 5, fol. 131b – 132a nr. 8 (Prestens notat v/ Olaf Tarjesen Lønhommens konfirmasjon)
- (SKb: K5) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 5, fol. 216b–217a nr. 4 (Gift. Olaf Tarjesen Løndommen og Gunhild Alfsdatter)
- (SKb: K6) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 5, fol. 242b nr. 8 (Død. Gro Olsdatter)
- (SKb: K7) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 5, fol. 281b–282a nr. 17 (Dåp. Gro, første datter av Olaf Tarjesen Løndommen)
- (SKb: K8) Kirkebok for Fyresdal rekke I nr. 6, fol. 43b–44a nr. 3 (Dåp. Gro, andre datter av Olaf Tarjesen Løndommen)
- (SKb: K9) Kirkebok for Fyresdal/ Heggland og Moland, rekke I nr. 4, fol. 22b nr. 13 (Dåp m. faddere. Olaf Tarjesen, sønn av Gro Olsdatter og Tarje Løndommen)
- (SKb: K10) Kirkebok for Fyresdal/ Heggland og Moland, rekke I nr. 4, fol. 193b nr. 1 (Gift. Enkemann Tarje Løndommen og Gro Olsdatter, husmannsdatter i Sundslie)
- Rettsdokumenter:*
- Øvre Telemark vestfj. Sorenskriveri – Rettsdokumenter 1817–1818
Skriv av 28.08. 1817 fra Sveinung Ivarsson Veum (SKb: Skriv 28.08.1817)
- Forhørsprotokoll nr. 1, folio 80a–82b, Eksaminasjonsforhør avholdt 01.10. 1817 (SKb: Forhørs.pr. 01.10.1817)
- Ekstrarettssprotokoll nr. 1–2, rettsmøter 12.02. 1818 (SKb: Eks.r.pr. 12.02. 1818)

Statsarkivet i Kristiansand (SKr):

Opplysninger om fange nr. 850, Gro
Olsdatter Sundslie: Fra tukthusarkivets
fangeprotokoller og årlig oversikt over
de innsatte 1819–1824. (SKr: nr. 850)